

Metoderapport for *Rinnans testamente*

Med dette sender vi inn bokprosjektet "Rinnans testamente" til vurdering i Skups prisjury:

1. Navn på journalist(ene) som har gjort jobben:

Ola Flyum og Stein Slettebak Wangen

2. Tittel på arbeidet, prosjektet:

Rinnans testamente

3. Hvor og når det er publisert.

I november, 2007.

4. Redaksjon og redaksjonsadresse, samt tlf.nr.

H. Aschehoug & CO (W. Nygaard)

Postboks 363 Sentrum

0102 Oslo

Faktaredaktør Harald Engelstad,

Telefon: 92859389

5. Journalistens (eller kontaktpersons) adresse og telefonnummer.

Stein Slettebak Wangen

N-7003 Trondheim

e-post: ssw@adresseavisen.no

Tlf: 95198702

Ola Flyum

Svartdalveien 43A

0678 Oslo

e-post: ola.flyum@chello.no

Tlf: 97110574

6. Redegjørelsen for arbeidet

a) Når og hvordan kom arbeidet i gang, hva var ideen som startet det hele?

b) Hva var den sentrale problemstilling ved starten av prosjektet? (vi svarer på punkt a og b samlet):

Artikkelen som ble til to bøker

Det hele startet våren 1991. Året før hadde Ola Flyum jobbet som vaktsjef/reporter i

daværende Namdal Arbeiderblad - nå Namdals-Avisa. Avisa trykte en rekke artikler i samband med 50 års minnet for den tyske okkupasjonen av Norge. Noen av disse tok for seg torturisten Henry Oliver Rinnan. Spesielt fascinerende var mysteriet omkring Rinnans flukt fra fengselet julaften 1945. Artikkelen var imidlertid full av ubesvarte spørsmål.

De viktigste spørsmål var:

1. Hvem var det som slapp Rinnan ut av cella julaften 1945?
2. Var det slik at landssvikpolitiet tok sjansen på å bruke Norges mest beryktede torturist og angiver i jakten på norske kommunister så kort tid etter krigen?
3. Hvem sto bak?
4. Var det utelukkende nordmenn eller var det også andre lands borgere involvert?

Etter at Ola Flyum sluttet i NA og ble frilanser i 1991, begynte han å grave i Rinnan-materien for alvor. Det er skrevet 14 bøker om Rinnan, men dette fluktmysteriet er knapt omtalt i to bøker, og da bare som et uløst mysterium.

Like etter at gravingen begynte, fikk Ola høre ryktet om at Rinnan skulle ha skrevet en slags selvbiografi. Et nytt spørsmål meldte seg:

5. Fantes det et upublisert Rinnan-manus, og foruten annet nytt, kunne det kaste nytt lys over fluktmysteriet?

Det ble starten på Olas research-maraton som resulterte i to bøker – "Sjonglørene – Seierherrenes spill med Henry Rinnan" i 1997 og "Rinnan testamentet" i fjor.

Steins møte med manusryktene

På slutten av 1980-tallet og utover 1990-tallet skrev Stein flere artikler om Den andre verdenskrig og følgene krigen fikk for Midt-Norge. Han kom i kontakt med flere medlemmer i Rinnan-familien og fikk også kontakt med Kjell Sørli og andre i Sørli-familien. Han var blant annet den første som fikk intervju Henry Oliver Rinnans enke, Klara. Artikkelen sto på trykk i Adresseavisen.

Kontakten med to så sentrale "krigs-familier" på trøndersk jord, vekket Steins interesse for "krigsstoff" for alvor, noe som resulterte i en rekke artikler knyttet til Henry Oliver Rinnans virksomhet, og andre i hans familie, og ikke minst de såkalte Sørli-brødrenes (Odd, Øivind og Kjell) virksomhet i løpet av de fem krigsårene.

Han fant flere kryssningspunkter i de to familienes liv, og ble tidlig på 1990-tallet oppmerksom på at det skulle foreligge et manus skrevet i samarbeid mellom landssvikeren Rinnan og motstandsmennene Odd og Kjell Sørli. Et manus som etter sigende skulle fortelle den "egentlige" historien om Rinnans virke under krigen. Medlemmer i så vel Rinnan-familien som Sørli-familien bekreftet overfor ham eksisterte, men ingen kunne eller ville hjelpe ham med å finne det den gang.

d) Kort beskrivelse av organiseringen av arbeidet, metodebruk, kildebruk, problem underveis mv.

Ved siden av annet arbeid, har vi brukt drøye to år på å ferdiggjøre den siste boka. På hver vår kant av landet, og utenlands, har vi drevet research og skrevet

utkast til de enkelte kapitler. Stein i Trondheim og Ola i Namsos/Oslo. Gjennom en utstrakt møtevirksomhet og korrespondanse via e-post har vi sydd den sammen.

Innhold

Kort beskrevet kan boka deles i tre:

1. Jakten på Rinnans forsvunne "selvbiografi".
2. Et dobbeltportrett av den norske krigshistoriens to mest fremtredende personligheter, Henry Oliver Rinnan og Odd Sørli. To menn som forsøkte å ta livet av hverandre gjennom hele krigen, men som etter krigen fant hverandre i en litterær, rettslig og politisk samrøre uten sidestykke i norsk krigshistorie.
3. Utdrag fra Rinnans og Sørli-brødrenes manus i vår bearbeidelse og med våre kommentarer.

Manusjakten

Selv om den mest intense delen av research-arbeidet var over etter at Ola utga boka "Sjonglørene" i 1997, gjensto det siste spørsmålet: Hvor var boka til Rinnan?

Uavhengig av hverandre jobbet vi med å finne manuset. I samband med utgivelsen av "Sjonglørene" i 1997, ble vi klar over hverandres interesse for Rinnans siste ord. Det skjerpet konkurranseinstinktet hos begge. Hvem ville finne Rinnans selvbiografi først?

Vi bearbeidet flere kilder i Norge og utlandet. Eksempelvis hadde en av våre kilder flyttet til Torrevieja i Spania. Han påsto at han hadde en kopi. Sjøl om Ola gjentatte ganger ringte, og en gang reiste til Spania for å lese det, ble det med praten. Ola fikk aldri manuset av denne kilden.

Ola søkte i arkiver og kontaktet personer som hadde hatt en befatning med manuset. Dette var alt fra krigsveteraner til sekretærer ved landssvikavdelingen etter krigen. Flere hadde lest deler av manuset.

Gjennombruddet

Stein konsentrerte seg om å holde kontakt med Sørli- og Rinnan-familien. Etter årelang kurtise fikk han overtalt Sørli-familien til å gi oss et manus på omkring 190 sider: Et kors i din panne. Vi fikk også familiens tillatelse til å bearbeide og utgi det.

Det sto ingenting om julefluktmysteriet i denne boka, men derimot åpnet historien om manuset nye dører til hva som faktisk skjedde høsten 1945 på Misjonshotellet i Trondheim.

Stein så raskt at dette ikke var noen enmanns jobb. Kildemessig sett sto han foran et meget ulendt terreng og teksten reiste en rekke publisistiske problemstillinger:

1. Hvem hadde skrevet manuset?
2. Hvor mye av manuset var Sørli-brødrenes og hvor mye var Rinnans?
3. Hvordan var det funnet?
4. Hvor hadde brødrene forsøkt å utgi det?
5. Hvorfor var det ikke publisert tidligere?

De nevnte problemstillinger er mer utførlig og fortløpende drøftet i boka, men spesielt i et etterord på side 325.

Manusgåten

Da Odd Sørli døde i 1976 kvittet familien seg med innboet hans. Tilfeldigvis ble manuset funnet i to konvolutter som var gjemt bak en falsk innervegg i skrivebordet hans. Forbløffet oppdaget Sørli's familie at det var Odd og hans bror, motstandsmannen Kjell Sørli, som hadde maskinskrevet manuset etter Rinnans diktat på Misjonshotellet høsten 1945. De to var landsviketterforskere, men ble så fascinert av Rinnan at de ved siden av å foreta offisielle avhør, også gjorde grundige intervjuer med ham med tanke på å utgi hans memoarer i bokform.

Manuset og historien om manuset avslørte også en annen årsak til at de hadde skrevet det: Sørli-brødrene ville avsløre norske kommunister. Rinnan selv hadde god grunn til å fremheve sin omfattende kjennskap til norske kommunister og sovjetiske anliggender i Norge.

Slik startet et hauk over hauk-spill mellom landsforræderen og motstandsmennene.

Spesielt nok er det Rinnans "ghost-writer" som setter punktum både i manus og for Rinnans liv. Odd Sørli leder eksekusjonspelotongen og gir Rinnans nådeskuddet klokken 04.05 den 1. februar 1946.

I kapitlene "Skrivebordets hemmelighet" og "Ryktene" er manusjakten mer inngående beskrevet og diskutert.

Journalistisk metode

Som journalister har vi arbeidet med stoff knyttet til Den andre verdenskrig ved en rekke anledninger. I løpet av arbeidsperioden som vi har "avgrenset" til perioden 1991 til sommeren 2007, har vi produsert nærmere 250 notater og artikler, samt skrevet over 100 brev, faxer og e-poster til ulike kilder. Vi har ikke oversikt over telefonbruken, men den har vært omfattende. Mye av dette har vært blindspor. Likevel har de aller fleste av de vi kontaktet, bidratt med større og mindre biter i dette puslespillet.

Foruten noen private arkiver, har vi også hentet informasjon fra Riksarkivet, Norges Hjemmefrontmuseum, INO, Universitetet i Trondheim/Institutt for historie, Arbeiderbevegelsens arkiv og Statsarkivet i Trondheim. I tillegg har vi sjekket Trondheim byretts arkiver.

Våre erfaringer med utenlandske arkiver er svært gode. Berlin Document Centre og Bundesarchiv Hoppegarten ga oss innsyn umiddelbart. Det samme gjelder Det svenske riksarkivet, The National Archives of the United Kingdom (tidligere Public Record Office) og det amerikanske *National Archives og Veterans of OSS* i New York.

Vi oppdaget også arkivenes mangler. I noen tilfeller hadde politifolk gått inn i arkivene og fjernet kompromitterende papirer. En eldre politimann meldte fra om dette, men ble ikke hørt. Eksempelvis hadde noen politifolk i Trondheim fjernet papirer de hadde undertegnet i samband med jødedeportasjonene.

Andre mapper var rett og slett forsvunnet. Det gjelder blant annet mappa til den sentrale Trondheimskommunisten - Øistein Johnsen. En historieinteressert

etterforsker ved Trondheim politikammeret hadde imidlertid tatt vare på deler av Johnsens mappe som angikk julefluktmysteriet. Han tillot oss ikke å kopiere dokumentene på ei kopimaskin. Derfor måtte vi sitte fire dager på hans kontor og skrive av dokumentene. Den inneholder blant annet mange avhør vedrørende Rinnans flukt.

Gjennom årene har vi også gjort en rekke reiser for å møte kilder ansikt til ansikt. Det viste seg senere å være svært nyttig. Ikke minst fordi de ga ham tips om andre personer og ulike dokumenter. Spesielt tre kilder hadde tatt vare på dokumenter, som vi uten hell, forsøkte å finne og få tilgang til i ulike arkiver.

Vår research førte også til at helt nytt filmmateriale ble funnet. Det viser gestapister og Rinnan som må gjennomgå eksersis i luftegården bak Misjonshotellet i Trondheim. Denne er brukt i to dokumentarfilmer sendt på TV2 og NRK.

Våre metoder er av det tradisjonelle slaget, men vi har forsøkt å sette noen navn på dem for å tydeliggjøre hvordan vi har jobbet:

Metode 1: Persongalleriet

Første del av researchen, handlet om å få en oversikt over litteratur om emnet og lage et persongalleri. I første rekke gjaldt dette Odd Sørli, Øistein Johnsen, Gerhard Flesch, Walter Gemmecke og Henry Rinnan - deres liv, familie og nettverk generelt. Den siste var tilsynelatende den enkleste (på grunn av de mange artikler og bøker om mannen), men vi oppdaget fort at "sannheten om Rinnan", handlet like mye om "mytene om Rinnan". Ikke minst krysset hans egne historier stadig grenselandet mellom fakta og fantasi (se ellers våre kommentarer til manuset som kildekrift i bokas etterord).

Parallelt jobbet vi med å finne ut hvem som arbeidet som landssviketterforskere i Trondheim, samt britiske og amerikanske etterretningsagenter som hadde jobbet i Midt-Norge. Vi visste at det var folk fra Rikspolitikompani nr. 4 og dets tredje tropp som vokter kjelleren på Misjonshotellet.

Vi fikk derfor innsyn i mannskapslistene på Riksarkivet. Problemet var en rekke av disse bare var innom landssvikpolitiet i Trondheim i kort tid, før de ble overflyttet til et kammer nærmere heimstedet. Det som lettet vårt arbeid, var møtet med tidligere politimann John Weiseth som også var veteran fra Rikspolitikompani nr. 4. Han hadde på egen hånd funnet fram til alle gjenlevende veteraner som et ledd i forberedelsene til frigjøringsjubileet i 1995. Slike folk er sjelden, men erfaringsmessig er det alltid minst en slik person som holder oversikt over historien og de involverte i alle jubileeer.

En person som vi fant på denne mannskapslista, bør nevnes spesielt. Han innrømmer å ha slått og torturert norske nazister og tyske fanger etter krigen, og ga i det hele tatt et detaljert innsyn i livet sammen med de tyske SD-folkene og bandemedlemmene i Lola i kjelleren på Misjonshotellet.

Også denne fangevokteren hadde sine ømme punkter. Det var denne han som sørget for at Rinnan, Gemmecke og Johnsen møtte hverandre fire ganger i Misjonskjelleren som et ledd i provokasjonen mot kommunistene og Johnsen spesielt.

Ola konfronterte ham med dette, og la fram en politiforklaring fra Gemmecke, samt et politiavhør hvor han innrømmer det hele. Han forsøkte først å vri seg unna med å

si at han ikke husket det som skjedde. Ola minnet ham imidlertid om at avhøret var undertegnet med hans signatur, og tilbød ham å bli med ned på politikammeret, for å se originaldokumentet. Etter dette innrømte han det hele: "Ja, jeg har vel gjort det da."

Metode 2: Askeladd

Som reseacher har vi alltid hatt en Espen Askeladd-metode: Ta vare på det du finner selv om det kan virke unyttig der og da. Skriv dessuten notater og ta vare på teipede samtaler. Dette er opplagte ting, men kan ikke gjentas for ofte. Mye av det oppsamlede materialet har vært uvurderlig i samband med "Rinnans testamentet", da de fleste av våre gamle kilder idag lever i glemsomheten eller er døde.

Illustrerende i så måte var også Olas møte med Ivar M. Sundet sommeren 1992. Han var tidligere leder for landssvikpolitiet i Trondheim og ble en meget viktig kilde. På dette tidspunktet var han 90 år og hadde en meget god hukommelse. To uker etter fikk han et slag, noe som slettet alle minner fra krigstiden. Heldigvis hadde Ola teipet ham. Etter denne opplevelsen begynte vi å ta opp de fleste av samtalene på bånd.

Et annet eksempel på nytten av denne Askeladd-metoden, var da vi var på jakt etter den britiske MI5-mannen Shanks som var i Trondheim høsten 1945. Flere hadde møtt ham, men visste ikke hvor han var eller om han levde. En henvendelse til MI5 var nokså meningsløst.

En tidligere sekretær ved landssvikavdelingen i Trondheim kunne imidlertid fortelle at hun hadde fått noen nydelige porselenskopper av en hun trodde var Shanks.

Vi rådspurte forfatter Alf R. Jacobsen som har jobbet mye med saker relatert til britisk etterretning, og han kjente kun til Bill Shanks som var MI6-mann ved Den britiske ambassaden i Oslo etter krigen. Han viste seg å være død. Alf nevnte imidlertid at Bill Shanks' familie produserte porselensprodukter.

Vi koplet denne informasjonen til den tilsynelatende unyttige opplysningen om et porselensservice, og undret oss: Kunne det være slik at Bill hadde en bror som også hadde arbeidet for britisk etterretning i Norge?

Vi fant fram til Armitage Shanks (http://en.wikipedia.org/wiki/Armitage_Shanks). Og ganske riktig, Bills bror Alan Shanks hadde tatt over driften av familiebedriften etter krigen. Han sa seg villig til en samtale. Ola reiste over. Det er vår erfaring at etterretningsfolk har et noe anstrengt forhold til lange telefonsamtaler.

Den første reisen ble en bomtur. Kjedelig nok meldte han avbud i det Ola var kommet til England. Etter noen måneder gikk han omsider med på et nytt møte. Både Shanks og hans kone, som også hadde jobbet i MI5, skjønte at vi hadde god kjennskap til hans opphold i Norge. Shanks valgte derfor å spille med åpne kort. Riktignok var det flere ting han ikke husket, deriblant navn på tidligere kollegaer (de husket han bare når vi hadde navnet på dem).

Etter vår første samtale, burde vi ha besøkt ham en gang til. Av økonomiske årsaker lot dette seg ikke gjøre. Vi måtte derfor følge ham opp per telefon, noe som ikke blir det samme.

Metode 3: Arkivøk med kamera

Foruten en rekke nye muntlige kilder, fikk vi avgradert mye nytt SOE-materiale (britiske spesialoperasjoner Norge) i The National Archives, London. En av mappene var gradert til 2030! I dag er store deler av disse arkivene digitalisert, og man kan få tilsendt kopier per e-post. Mye av materialet er imidlertid gjentakelser og ikke spesielt interessant. Dermed betaler man mye for noe man ikke trenger.

For å spare penger, ordnet vi alt det praktiske vedrørende avgradering og innsyn per e-post, og betalte en britisk kollega for å besøke arkivet. Han avfotograferte alt materialet og sendte dette per e-post.

Metode 4: Treplanting

Dette handler om å investere tid og penger i langsiktige research-prosjekter. Som oftest er det lite av begge deler for å drive seriøst med denne type journalistikk. Likevel kan man gjøre mye med lite om man tar tiden til hjelp. Ofte er det faktisk en fordel å la ting ligge på "lunk". Sakene modnes hos journalisten og folk får tid til å tenke seg om de virkelig vil dele sin historie med andre.

Vår årelange kontakten med Sørli- og Rinnan-familien er i så måte illustrerende. Siden det var bare noen i Sørli-familien som visste at manuset eksisterte, tok det tid før vi kom i kontakt med rette vedkommende. Etter mange og lange samtaler, samtykket familien i 2005 i at vi skulle få tilgang til manuset, og at vi skulle få bruke det med tanke på en bokutgivelse. Flere familiemedlemmer sa også ja til å la seg intervju av oss i forbindelse med bokprosjektet.

Vi fikk også tilgang til bilder og annet kildemateriale motstandsmennene Odd, Øivind og Kjell Sørli hadde etterlatt seg og som deres etterkommere hadde gitt til forskjellige offentlige arkiver.

Slik er det også med utenlandske kilder. I forbindelse med boka "Sjonglørene", hadde Ola gjort en omfattende research i en rekke norske og utenlandske arkiv og muntlige kilder (de to viktigste var Alan Shanks som var sjef for britiske MI5 i Trondheim etter krigen, og Helmut Jaspersen som var sjef for Trondheims Abwehr, Den tyske militære overkommandos etterretningstjeneste fra 1943). Takket være dette arkivet kunne vi nå gjøre nye søk i de samme sporene og sammenholde "Rinnan-manuset" med disse rapportene, noe som ga et nyttig korrektiv til flere av Rinnans historier.

Når det gjelder arbeidet i Tyskland, var det nytt terreng for oss. Vi leser brukbart tysk, men måtte ha tolkehjelp i samband med intervjuene. I likhet med veteranene i Norge, holdt også "de gamle tyske kameratene" delvis kontakt med hverandre. Riktignok var våre henvendelser flere enn det vi fikk av positive svar.

Abwehr-agenten Helmut Jaspersen var unntaket. En unik kilde. For første gang fortalte han sin historie. Selv hans sønn visste ikke at han hadde en mor som hadde arbeidet som Abwehr-sekretær, og en far som hadde vært en av Abwehrs fremste menn i Norge.

Gjennom to år bygget vi opp en tillit, noe som resulterte i en omfattende korrespondanse. Vår kontakt besto i at han har fått stikkord og henvisninger til dokumenter. Deretter har han kommentert disse.

Vi forsøkte hele tiden å få ham til å fortelle historien først. Bare i ett tilfelle har hans versjon ikke samsvar med dokumentene. Dette var ingen viktig sak for vår del, og han hadde også en plausibel forklaring på hvorfor han mener at dokumentenes beskrivelse var feil.

Jaspersen var spesielt nyttig i arbeidet med å finne kilder som kunne beskrive og utdype forholdet mellom Rinnan og Gemmecke (som døde 1989). Han bekreftet det inntrykket som vi hadde dannet oss gjennom lesning av dokumenter, nemlig at det var et hatsk forhold mellom den norske angiveren og hans tidligere tyske sjef.

Gemmeckes datter Elin var også en viktig kilde. Hun var velvillig innstilt til vårt arbeid (blant annet har hun oversatt *Sjonglørerne* til tysk), og hjalp oss også å komme i kontakt med en av hennes fars kollegaer. Problemet med tidligere Gestapo-folk, var at de var livredde for at sakene deres skal komme opp igjen.

Via Elin fikk vi imidlertid kontakt med Tilo Flesch. Hans far, Gerhard Flesch, var SD-sjef i Midt-Norge og ble henrettet i 1948. Tilo ønsket å vite mer om sin far og hadde snakket med flere av hans underordnede, deriblant Gemmecke. Tilo hadde også skrevet notater fra samtale, noe som var svært verdifull informasjon. Vi prøvde å sjekke Tilos opplysninger ved å ta kontakt med to av de som ennå levde. Den ene var såpass syk at vi ikke så noen hensikt å presse på. Den andre ga oss en krystallklar tilbakemelding:

"I min verden finnes det verken et land som Norge eller et folk som nordmenn." Han hadde aldri glemt behandlingen han fikk etter krigen.

Selv om arbeidet til tider gikk frustrerende tregt, ser vi i ettertid at modningstida var nyttig. Ikke minst fikk vi en bedre avstand til stoffet og kildene.

Typisk i så måte var også kartleggingen av Øistein Johnsen og virke. Johnsen nærmeste familie var i utgangspunktet svært negative til våre bokplaner. Dette skyldtes selvsagt de påståtte anklagene mot ham om landssvik under krigen.

De avgjørende kildefunn i samband med Øistein Johnsen, var to omfattende lydbandintervjuer med ham i 1981. De ble gjort på oppdrag av Hjemmefrontmuseet. Andre viktige kilder var to intervjuer som en hovedfagsstudent i Trondheim gjorde med ham.

Mitt viktigste funn var likevel Johnsen sine mapper i Det svenske Sipo-arkivet. Likeså SD-tolken Kurt Reinhardts meget omfattende forklaringer til svensk politi etter krigen.

Etter at vi fant disse kildene, stilte også familien seg mer villig til å snakke med oss. Dette var nytt stoff for dem. Deres bidrag ble svært viktig. De kunne utdype og forklare der hvor dokumentene var uklare eller nøyde seg med tørre fakta.

Slik har også vår kontakt med deler av Rinnan-familien vært, langsiktig og full åpenhet omkring våre planer. Prisen har vært sterk motvilje og kritikk. Likevel har vi oppnådd en viss tillit.

Metode 5: Pirattrikset

Dette er en revisjon av såkalte historiske sannheter. Når man finner en tom skattekiste gir de fleste opp. De mer erfarne vet at den virkelige skatten kan i noen tilfeller ligge begravd under den tomme kista.

Vi var nokså sikre på at Sørli-familien hadde dette manuset, men først etter langs tids tillitsbygging ved å vise hvem du er og hva du representerer faglig sett, ble vi gitt manuset. Familien var også klar over at dette ikke var noe glanset helteportrett, men at også de mer problematiske sidene ved brødrenes krigsinnsats ville bli omtalt. På en forbilledlig måte har de vært svært åpne om disse skyggesidene.

Etter dette gjennombruddet, begynte vi å gå i gjennom kildehenvisningene i relevant krigslitteratur med nye øyne. Det var slik at vi i en footnote fant en referanse til Hjemmefrontmuseet. Kjell Sørli hadde sendt arkivet en gradert kopi med et følgeskriv som forklarte hvordan de hadde jobbet med Rinnan. For oss var det et tankekors at verken vi eller andre journalister eller historikere hadde fanget opp dette tidligere.

Det samme gjaldt Odd Sørli's private arkiv på Rustkammeret i Trondheim. Når vi gikk i gjennom materialet for andre gang, denne gangen med fokus på alle manusreferanser, fant vi de utrolige bildene av Rinnan og Odd sammen på Misjonshotellet (gjengitt i boka).

Viktig var også et brev med en setning fra krigshistorikeren Ragnar Ulstein: "Returnerer som avtalt manuset." Det ble den endelige gjennombruddet i det litterære mysteriet om Rinnans manus. Ulstein hadde tidd om dette siden 1946. Nå valgte han å fortelle oss om sin befatning med manuset.

Metode 6: Oral history

Vår omfattende bruk av muntlige kilder er en utfordring og dette er også en evig debatt i historikerkretser. For hvor solid er dokumentasjon/historier hentet fra muntlige kilder? De mest dogmatiske historikere avviser alt annet enn skriftlige kilder og arkeologiske funn.

Journalister kan utfylle den tradisjonelle historikerrollen gjennom sin sosiale kompetanse – evnen til å få folk i tale. For noe av det tyngste kildearbeidet, er å oppsøke folk som har opplevd traumatiske hendelser, store tap, folk som har stygge sår på minnet og som helst vil ha sin hemmelighet i fred. Ofte har imidlertid disse historiene stor offentlig interesse.

I samband med Rinnan og Gestapo-historien, hvor det vesentligste av materialet fra Gestapos eller Rinnan-bandens arkiver ble ødelagt, har nettopp vår mulighet og interesse for å ta tiden til hjelp og få folk i tale (ofte folk som aldri hadde fortalt sin historie), vært et viktig supplement på kildesiden.

Et annet moment er at en rekke historikermiljøer har en slags krig gående om hvordan krigsrelatert stoff skal tolkes og kilder brukes. Dette har ført til en polarisering for eksempel mellom fagpersoner knyttet til Norges Hjemmefrontmuseum og andre historikere. Journalister kan i slike feider opptre som en nøytral part.

Generelt kan man si om muntlige kilder at de både "legger til" og "trekker fra" etter hvert som årene går. Sånkalte krigshelter var spesielt opptatt av å sikre seg et uplettet ettermæle. Med andre ord, deres innsats er ikke blitt mindre med årene. De har også lest endel historie og har etterhvert fått vansker med å skille sin historie fra

andres. For å holde proposisjonene måtte vi hele tiden minne oss om at denne karen var 19 år i 1940, hun der var 16 år etc. Hva visste de da? Hva visste vi selv som 19-åringer?

Typisk er også at de alle hadde lest om konsentrasjonsleirene i Tyskland og fryktet Hitlers evner som diktator og hans behov for "Lebensraum". En frase som gikk igjen var: "Vi visste at det bare var et spørsmål om tid før tyskerne kom til Norge."

Med tanke på kriger som feks. Bosnia og "War on terror" virker deres klarhet helt usannsynlig. Noen troverdige unntak var det selvsagt, men de tilhørte de færreste. Kommunistene var av de mer opplyste, når det gjaldt nazistene. Tross alt hadde flere av dem engasjert seg sterkt i Spanias borgerkrig. På den annen side, hadde og har flere av våre kilder en slitestyrke i sitt forhold til Stalins herjinger, som er direkte skremmende.

I noen tilfeller har vi bare hatt en kilde for våre opplysninger. Det gjelder spesielt den britiske SIS-mannen Alan Shanks, som fortalte om sin tette kontakt med Rinnan, og Abwehr-agenten Helmut Jaspersen, som fortalte om kontakten med Sverige. I disse tilfellene har vi støttet oss tungt til deres forklaringer.

Når vi likevel valgte å stole på dem, skyldtes det at vi var de første som fikk snakke med dem på femti år. I denne perioden hadde de hatt minimal kontakt med Norge, slik at deres historie fremsto som en Tut-Ahnik-Amon - nesten uberørt.

Viktig var det også at de har snakket sant i de tilfellene vi kunne sjekke deres opplysninger med andre kilder. I tillegg har vi gjort flere intervjuer med dem, for å sjekke at de fortalte samme historie. Ingen av dem endret sin versjon.

Et annet problem som vi sleit endel med, var å følge opp folk. Dette gjaldt ikke rent faglig, men mer på det sosiale området. De fleste kildene var eldre folk som likte å prate om gamle dager, og som ønsket sterkt å få en plass i sola på sine gamle dager. For endel hadde også våre samtaler en slags terapeutisk funksjon. I ett tilfelle gikk det så langt at vedkommende diktet opp en historie, for at vi skulle komme tilbake på besøk.

I et annet tilfelle, oppdaget vi at en kilde hadde løyet. Vår dokumentasjon viste en nokså annen virkelighet enn den han hadde servert. Dette var svært ubehagelig. Vedkommende var nemlig en barndomskamerat av Olas far, og var svært sentimental i samband med dette. Ola forsøkte å holde en profesjonell distanse, men det skjønte han ikke. Vedkommende ble svært taus da Ola måtte konfrontere ham med løggen. Etter dette hadde de - med ett unntak - bare kontakt per telefon.

Slike erfaringer skaper et ekstra belastning, når man over tid arbeider med langsiktige prosjekter og muntlige kilder.

d) Ble problemstillingen endret underveis? I så fall, hvorfor og hvordan?

Sørlibrødrenes Rinnan-manus beskrev ikke Rinnans juleflukt. Manuset sluttet med arrestasjonen av Rinnan og hans bande. Nå var det selvsagt at store deler av manuset måtte trykkes selv om vi stiller store spørsmålsteget ved sannhetsgehalten til deler av historien. Som kildekrift var det likevel unikt - en slags røst fra graven.

Vi valgte derfor å fokusere på manusets historie og spurte oss selv:

1. Hvorfor innledet brødrene Sørli et boksamarbeid med sin erkefiende?
2. Hvor nært og hvordan samarbeidet de?
3. Hvilke konsekvenser fikk dette samarbeidet?

Manusets historie og kjerne blir derfor viktig for å kunne forstå hvordan en kjempe av en krigshelt som Odd Sørli, høyt dekorert med en MBE, brøt en rekke regler for å kunne skrive ei bok med en av Norges fremste krigsforbryter.

Om man forsøker å finne et svar i manuset, er bokas tråd illrød. Med andre ord, det var jakten på kommunistene som opptok Rinnan. Det samme var tilfellet for Odd og Kjell Sørli. Og i et brev til Norges Hjemmefrontmuseum i 1997 forteller Kjell at forlaget fryktet at "kommunistene ville bli spinnville" om manuset ble trykket.

Vår research omkring manusets tilblivelseshistorie tydeliggjør den fortidde etterbruken av Rinnan. Selv om også *Sjonglørene* omtaler dette, fremstår problemstillingen omkring Rinnans juleflukt i *Rinnans testamente* som tydeligere, bedre researchet og fundert.

Eksempelvis avviste Aftenpostens anmelder av *Sjonglørene* i 1997 at Odd Sørli kunne være delaktig i et etterkrigsspill med Rinnan. I *Rinnans testamente* blir denne delen av historien bedre dokumentert, og spesielt nok, Terje Emberland ved Holocaustsenteret som denne gangen anmeldte boka for Aftenposten, fremhever akkurat denne siden ved boka:

“Dette unike manuskriptet - funnet skjult i Odd Sørli's skrivebord etter hans død - styrker inntrykket av Rinnan som en svært intelligent og beregnende strateg. Det er ikke bare hans virksomhet under krigen som bekrefter dette, men den nøye regisserte fremstillingen han gir av den til de to landssviketterforskerne. **Flyum og Wangen har gjort et grundig kildekritisk arbeid, og viser i sine kommentarer til manuskriptet hvordan Rinnan systematisk har tilpasset sin fortelling til brødrenes ambisjoner om å avsløre norske kommunisters spionvirksomhet.** De detaljerte og vidløftige historiene om møter med norske kommunister og russiske agenter er fra Rinnans side ment å redde ham fra eksekusjonspelotongen og sikre ham en rolle i etterkrigstidens kontraspionasje. "Det kan faktisk virke som krigsheltene i stor grad går god for svikerens historier," konkluderer forfatterne og forteller hvordan Sørli-brødrene brukte Rinnan som provokatør og angiver mens han satt arrestert, ikke bare overfor tyske Gestapo-folk, men også overfor kommunister. **Det kanskje mest oppsiktsvekkende ved boken er dermed at den viser hvordan landssvikpolitiet kunne bruke selv Henry Rinnan i jakten på kommunister. "Rinnans testamente" er viktig nettopp fordi den flytter mye av fokuset vekk fra "monsteret" og over på dette kyniske spillet.**

Siden Sørli-brødrene lot de tyske gestapistene lese deler av bokmanuset, kunne de gradvis tilpasse sine redegjørelser til Rinnans forklaringer, påpeker forfatterne. Rinnan kunne dermed avlaste de tyske gestapistene for ansvaret i de verste sakene, mens de til gjengjeld fremstilte ham som en betydelig kommunistkjenner og etterretningsmann.”

http://www.aftenposten.no/kul_und/litteratur/article2131356.ece

I korte trekk forlot *Rinnans testamente* utgangspromblemstillingen, og valgte i stedet å fokusere på brødrenes samrøre med Rinnan forut for Rinnans flukt, og vise hva som

skjedde, hvilke konsekvenser dette fikk og hvorfor dette er en viktig del av vår krigshistorie. Dette kan oppsummeres på følgende måte:

N Brødrene Odd og Kjell Sørli var eneveldige i sine posisjoner som britiske agenter (Linge-menn) og landssviksetterforskere etter krigen. De blandet sine roller som agenter, etterforskere og forfattere.

N Det mest oppsiktsvekkende dokumentasjonen på dette er Kjell Sørli's eget brev til Norges Hjemmefrontmuseum, hvor han forteller at Rinnans versjon av de ulike hendelser under krigen ble forelagt gestapistene Flesch og Gemmecke. Dermed kunne de koordinere sine forklaringer med bandlederen.

N Denne dokumentasjonen er viktig fordi det meste av arkiver var ødelagt like før freden, og gestapistene hadde en korpsslojalitet som gjorde at de holdt stort sett kjeft om hva de hadde vært med på. Rinnan utnyttet dette dokumentasjonsvakuumet ved å gi omfattende forklaringer som for en stor del la premissene for hvordan de ulike kapitlene i Rinnan-saken skulle forstås. Flere av hans forklaringer var svært belastende for de andre i banden og hans tyske kolleger. Derfor kunne Sørlibrødrenes forfattervirksomhet og bruk av de ledende gestapistene Flesch og Gemmecke som manuskonsulenter, påvirke etterforskningen av Rinnan-banden og Gestapo i Trøndelag og de avsatte landssvikdommene.

N Brødrene Sørli og andre i landssvikpolitiet brukte også Rinnan som informant og provokatør i fengselet i jakten på kommunister – i første rekke i prosessen mot kommunisten Øistein Johnsen. De forlenget dermed Rinnans provokasjonsvirksomhet inn i freden - metoden han selv kalte "Det negative spill".

N Landssvikoppgjøret mot Rinnanbandens A og B-lag (A-laget ble dømt først. Det besto av I alt 30 menn og kvinner) ble en slags norsk Nürnbergdomstol. Aktor var den senere statsminister John Lyng som i sin prosedyre gjorde et poeng av at dette også var en prosess mot provokasjonsmetoden – Det negative spill. Denne saken skulle sette et eksempel slik at ingen andre norske borgere skulle bli utsatt for et slikt spill. Vår research avdekker en rungende hulhet i denne moralske fordømming, når en landssviketterforsker Hartvig Berg Olsen innrømmer at i en hemmeligholdt internrapport at Rinnan ble brukt som tysker og informant.

Sørlibrødrenes bisarre lek med Rinnan og bruken av ham som provokatør mot Øistein Johnsen forut for Rinnans juleflukt, viser at seierherrene ikke nølte med å bruke de samme metoder og den samme mann i sine etterforskningsmetoder. Dermed fremstår Lyngs moralske oppgjør som en bumerang.

N Brødrene forsøkte gjentatte ganger å utgi manuset, men av forskjellige grunner ble det aldri gjort. Det var ikke bare et økonomisk motiv for å utgi det, men brødrene hadde også et politisk agenda. De ville ramme norske kommunister ved hjelp av Rinnan. Helt fram til 1997 var dette en viktig grunn til at Kjell Sørli ville utgi boka.

N Ola Flyums bok "Sjonglørene" nevnte Rinnans selvbiografi med en kritisk setning. Som et slags svar på dette, sendte Kjell Sørli manuset til Norges Hjemmefrontmuseum hvor det siden har ligget klausulert. Dets leder Arnfinn Moland uttalte til VG i forbindelse med vår bokutgivelse, at dette manuset var "sensasjonelt". Han har selv brukt noen av deler av dette manuset i boka "Over grensen?" – ei bok som handlet om krigens likvidasjoner.

N Odd Sørli ville utgi Rinnan-manuset allerede sommeren 1946, men historikeren

Ragnar Ulstein som fikk ham på andre tanker. Kompani Linge ville dessuten at ingen i norske agenter i britisk tjeneste skulle utgi egne bøker før den offisielle Kompani Linge-historien var utgitt i 1948. Krigen om historien var i gang. Hadde boka vært utgitt den gangen, kunne den på en helt annen måte vært debattert og korrigert.

7. Hvor mye arbeidstid og eventuell fritid er brukt på prosjektet?

Det er vanskelig å estimere. Besettelser er ikke så lett å tidfeste eller utgiftsføre. Det meste av arbeidet har foregått på fritid eller parallelt med andre prosjekter siden 1990.

Både *Sjonglørene* og *Rinnans testamente* ble svært tidskrevende prosjekter, og som har vært drevet fram frikoplet fra ethvert budsjett. Selv om *Rinnans testamente* kom på bestselgerlista innen generell litteratur med et opplag på 17 000 bøker, vil dette prosjektet aldri komme på noen liste over lønnsomme prosjekter.

Sjonglørene/Rinnans testamente var i mange år en livsstil for oss, hvor arkiv-research og intervjuer med tidsvitner i Norge, Sverige, Tyskland, USA og England ble koordinert med mindre ambisiøse prosjekter (såkalt cash-crop) som betalte regningene.

Heldigvis har vi gode og gjestfrie venner rundt om, noe som sikret gratis overnatting. Foruten de mange reisene i Norge, ble det to reiser til Sverige, fem til Tyskland og tre til England. Disse reisene ble finansiert ved at Ola laget andre stoffer parallelt med denne researchen.

I lengre perioder måtte arbeidet legges på is. Ola jobbet for egen regning, og kombinerte derfor bøkene med andre prosjekter. Det hører også med til historien at Ola og hans samboer i denne perioden fikk to barn (1994 og 1996). Kombinasjonen småbarnsfamilie, dårlig råd og mye jobb, er absolutt ikke å anbefale. I ettertid hadde Ola trolig droppet hele research-prosjektet, om han hadde ant arbeidets omfang.

Stein har vært i full jobb, men har brukt kvelder, helger og ferier på å skrive boka.

8. I kjølvannet av utgivelsen

Utgivelsen av "Rinnans testamente" har ført til et offentlig ordskifte i aviser, radio og fjernsyn om så vel Rinnans som Sørli-brødrenes komplekse roller under, og ikke minst etter krigen (i påvente av landssvikoppgjøret). Faghistorikere og anmeldere har sagt at vårt journalistiske arbeid er et viktig bidrag til denne delen av Norges krigshistorie. Vi har i denne forbindelse holdt flere foredrag og deltatt i debatter.

Et viktig ærend for oss har også vært å bygge tillit hos Rinnan-familien. Flere familiemedlemmer har bistått oss i researchen, selv om de ikke likte omslaget på boka. Det førte også til at representanter for familien valgte å stå åpent fram og delta i debatten om boka.

9. Spesielle erfaringer du vil nevne.

Det å utgi en sakprosa-bok i Norge kan best beskrives som en idealistisk virksomhet. Om man ikke får et stipend eller har en bestselger (vi vet også hva det vil si å ikke ha en bestselger...) er bokskrivning mye arbeid for lite penger. Et forskudd fra

forlagene tilhører sjeldenhetene og det samme gjelder deres bidrag til markedsføringen.

Om derimot forlaget har tro på ditt prosjekt, må en omfattende innsalgperiode både internt i forlaget, samt mot bokforhandlerne og pressen medregnes. Om det i tillegg kommer forespørsler om foredrag og signeringsturneer, dekker forlagene som regler reiser, men ikke tapt arbeidsfortjeneste.

Våre erfaringer med Aschehoug var denne gangen svært gode og vi fikk god drahjelp i lanseringen av boka. Men mye ble også avhengig av vår innsats, for som man sier på godt trøndersk: "Det e itj' nå som kjæm tå så sjøl".

Sted og dato, samt din underskrift.

Oslo, 21.01.08

Stein Slettebak Wangen

(Stein Slettebak Wangen signerer også på vegne av Ola Flyum)